

УДК 215

С.ШЕНДРИК

РЕЛІГІЯ В СТРУКТУРІ КУЛЬТУРИ

Проблема статусу релігії в структурі культури - одна з таких філософських проблем, увага до якої періодично загострюється. Зараз, коли хвиля бездуховності та псевдорелігійності захлеснула нашу культуру, мабуть особливо важливо звернутися до її дослідження, аби розібратися в складних взаємовпливах релігії та інших системних елементів культури. На нашу думку, аналіз цієї проблеми варто розпочати з обговорення самого поняття «культура», адже залежно від погляду на культуру формується те чи інше розуміння її сутності та змісту, а отже, і структури.

В сучасній культурологічній літературі культура тлумачиться або як система вартостей, або як всезагальна технологія людської діяльності, або як спосіб самоствердження людини в світі, або як творчий потенціал людської діяльності, або як сукупність знакових систем тощо. Всі визначення культури, мабуть, не стільки спростовують, скільки взаємодоповнюють одні одних, адже згадані властивості людського буття становлять лише його окремі аспекти. Тільки-но ми зведемо культуру до якогось часткового визначення - технологічного, аксіологічного, семіотичного та інше, як вже втрачаємо з поля зору всі інші аспекти культури й, окрім цього, позбавляємо себе можливості розкрити взаємозв'язки цих аспектів діяльності в цілісному процесі людського буття. Мабуть, ніхто не буде заперечувати, що теоретична вартість категорії культури в тому й полягає, щоб визначити чинники, які інтегрують у системне цілісне різноманітні та зовні розрізнені форми буття людей. У будь-якому випадку, поки ми розглядаємо ізольовано релігію, науку, мистецтво, мораль, політику, право, технологію тощо, не виникає самої потреби у понятті «культура». Саме тому воно фактично не зустрічається у науковому вжитку XIX ст., коли дослідники, вивчаючи різні мистецтва, науки, звичаї, мови, вірування тощо, лише накопичували вихідні знання в галузі часткових наукових дисциплін про людину. Натомість вивчення культури стає необхідним із часів Е.Тайлора та О.Шпенглера, коли усвідомлюється потреба зібрати роз'єднані елементи культури воедино та пояснити природу її внутрішньої єдності.

Скористаємося визначенням культури, яке сучасний німецький філософ Ф.Тенбрук називає репрезентативним. «Культура, - пише він, є суспільним фактом остільки, оскільки вона - репрезентативна культура, тобто виробляє ідеї та вартості, які є дійовими у зв'язку з їх фактичним визнанням. Вона охоплює всі вірування, уявлення, світогляди, ідеї та ідеології, які

впливають на соціальну поведінку»[8;29]. Головна характеристика репрезентативної культури полягає у тому, що всі ідеї, уявлення, світогляди, переконання, вірування та ін., які входять до складу культури, є дійовими внаслідок їх активного використання або пасивного визнання. Іншими словами, це ті ідеї, вартості тощо, які у сукупності становлять генеральне визначення ситуації людського життя. Об'єктивні структури та інститути, точніше висловлюючись наші уявлення про ці структури та інститути як про об'єктивні речі, також входять у дане визначення, тобто є елементами культури. Зокрема йдеться про релігію.

Будучи цілісною системою, культура має свою внутрішню структуру. Під структурою розуміється сукупність усталених зв'язків об'єкта, що забезпечують його цілісність і тотожність самому собі, тобто збереження основних властивостей під час внутрішніх та зовнішніх змін.

Структурний аналіз передбачає погляд на систему в контексті функцій як окремих елементів, так і системи загалом. Один з найвідоміших представників структурно-функціонального напрямку в сучасній філософії та соціології американський філософ Т.Парсонс розрізняв чотири функції системи: адаптивну, цілеосвягаючу /телеономну/, інтегративну та відтворюючу [5;97].

Всі ці функції є загальносистемними і водночас притаманні кожному елементові системи. Отже, з'ясовуючи місце та роль релігії в структурі культури, ми, врешті-решт, з'ясуємо її функції.

Серед функцій релігії насамперед звертає увагу функція відтворення культури. Зокрема, саме так дивиться на соціальну місію релігії Т.Парсонс, зосереджуючи функцію відтворення соціальної системи навколо вірувань, моралі та органів соціалізації. М.Бердяєв навіть генетично пов'язує культуру з релігією. На його думку, «культура народилась з культу. Витоки її сакральні. Навколо храму зародилась вона і в органічний свій період була пов'язана із життям релігійним...Культура має релігійні засади» [1;126]. Сприяючи відтворенню існуючої культури, релігія саркалізує певний життєвий канон, утворює так звану моностилістичну культуру. Культура є моностилістичною у тому випадку, коли її елементи /переконання, ідеології, цінності, світогляди тощо/ мають внутрішню зв'язність і, окрім того, активно використовуються або, принаймі, пасивно визнаються всіма членами суспільства [3;181]. Моностилістична культура є надзвичайно інтегрованою системою, в якій наука, мистецтво, мораль, право підпорядковані одній меті й накопичуються навколо сакрального ядра, яке забезпечується релігією. Саме такими були культури стародавнього Сходу. Ці ознаки помітні також і в культурних системах середньовічної Європи, сучасних фундаменталістських мусульманських держав. До речі, мовностилістичною

була і культурна система радянського суспільства, ідеологія якого пов'язана із саркалізацією марксизму. Зрозуміло, моностилістична культура певною мірою гальмує процеси індивідуалізації та поглиблення особистої свободи, які вважаються фундаментальними цінностями демократичного суспільства. Проте, занепад відтворюючої та інтегративної функцій релігії призводить до так званої всеїдності-естетичної, моральної, ідеологічної та ін., що врешті-решт закінчується духовним зубожінням людини, її індивідуальним та соціальним занепадом. Виникає ситуація, яку в свій час блискуче висвітлив С.Кіркегор: людина існує в системі категорій економічних, естетичних, моральних, але не живе «по-християнськи», тобто за вимогами духовними[4;241].

Окрім того, чи винна релігія сама по собі в поширенні моностилістичної культури, антигальтарної за своєю спрямованістю? Якщо ми будемо розглядати релігію з найпоширенішою в сучасній соціологічній науці позиції, яка сягає ще Е.Дюркгейма і зводить релігію до сукупності «ритуалів», що виникають на ґрунті обожнення суспільного на протигагу індивідуальному[6;80], такий висновок буде обґрунтованим. Але релігію можна розглядати і з іншого погляду - як віру в надприродне та духовний зв'язок з ним. Це виводить людину за межі чуттєвої реальності в площину ідеалізації та метафізичності і, на нашу думку, є неодмінною передумовою дійсної свободи людини.

Будемо виходити з того, що сенс культури полягає не в тому, щоб, відображаючи дійсність, пристосовуватися /адаптуватися/ до неї, а в тому, щоб наявний для людини світ удосконалювати. В цьому відношенні культура репрезентує творчу сутність людини, для якої суттєве не лише питання «як жити?», але й питання «для чого жити?». Одним з найнеобхідніших засобів розв'язання цього сенсожиттєвого питання є саме релігія. Вона має безпосереднє відношення не лише до адаптивної та відтворюючої функцій культури, а й до функції цілеосагаючої /телеономної/.

Цю функцію релігія здійснює передусім у сфері пізнання, тобто епістемологічним шляхом. П.Сорокін наголошував, що в структурі культури релігія посідає належне місце в «підсистемі істини», до якої належать також наука та філософія [7;463]. Вона відкриває людині так звану ідеаціональну істину, яка є повною протилежністю до чуттєвої, що пізнається засобами емпіричної науки, а в світоглядному та методологічному відношенні забезпечується матеріалістичною філософією. Релігія сконцентрована переважно на позачуттєвій реальності та відповідних цінностях. Вона ґрунтується на об'явленні, божественному натхненні та містичному досвіді. Головний інтерес ідеаціонального пізнання - Бог і Царство Боже, що сприймаються як абсолютно істинна об'єктивна реальність.

Людський розум, над яким панує істина віри, налаштований на вічні, абсолютні цінності на противагу істинам чуттєвого досвіду, що завжди схиляються до релятивізму, адже чуттєвий світ перебуває в постійному становленні.

На ґрунті релятивізму емпіричний розум формує гедоністичну смисложиттєву парадигму «*Captre deim*» /Лови мить/: швидше збагачайся, захопи владу, цінуй популярність, славу, чуттєві насолоди. Здійснення цієї парадигми стає метою чуттєвої культури, їй підпорядковуються вся структура культури, зокрема підсистема мистецтв. Мистецтво чуттєвої культури обмежене емпіричним світом людських почуттів. Його теми реалістичні та натуралістичні, а мета-сприяти чуттєвій насолоді, знімати нервову напругу та втому. Таке розважальне мистецтво широко застосовує сатиру, комедію, фарс, еротичні мотиви, її пануючим жанром стає естрада. Воно прагне звільнити себе від усього «зайвого» - релігії, моралі, навідь, естетики.

Зовсім протилежна телеономна функція мистецтва в системі ідеаціональної культури. Мета такої культури суто релігійна, тому темою мистецтва стає позачуттєве Царство Боже, містичні таємниці світобудови, втілення, спокута, розп'яття, спасіння та інші трансцендентні події та цінності. Для сакрального мистецтва чуттєвий світ - лише тло, антураж для містерії духа, адже його мета - не розважати людину, а наближати віруючого до Бога. «Відчутна матерія мистецтва, - писав відомий релігійний мислитель І.Ль'їн, - не є найголовнішим у мистецтві; вона не щось домінуюче, і її не можна тлумачити як «самостійне» тіло мистецтва, навпаки, воно є чимось вторинним, службовим, таким, що мусить підкорятися найвищому смислу твору». Щоб збагнути цей найвищий сенс, митець «змушений заглибитися у сердечне споглядання і запитати із свого серця Бога, світ та людину про тайну їх буття. Поринь у цю духовну глибочи́нь, як у пі́нне море, і повернися з неї з перлиною. Загубись у блаженних просторах духовного досвіду і принеси звітлія найліпшу квітку, і збережи у своїй творчості вірність цій перлині і цій квітці»[2;337].

Проте ідеаціональне мистецтво повністю підпорядковане трансцендентній меті, є статичним за характером і за схильністю до сакральної традиції. Як зазначає П.Сорокін, «воно передбачає величність духовності, але одягнене у старезні шати» [7;436]. Його значення полягає не в зовнішніх виявах, а у внутрішніх цінностях, які воно символізує. Ідеаціональна культура, так само як і чуттєва, не позбавлена внутрішніх вад. Вона теж репрезентує творчість так званої одnobічної людини, не спроможної подолати альтернативність наукової та релігійної істини.

Якщо для ідеаціональної та чуттєвої культур притаманний конфлікт між релігією та наукою, який закінчується перемогою або науки /чуттєва культура/ ,або релігії /ідеаціональна культура/, то для третього системного типу культу-ідеалістичного-притаманні відносно гармонійні стосунки названих елементів. Така погодженість «системи істини» виникає на ґрунті визнання того, «що об'єктивна реальність є частково надчуттєвою та частково чуттєвою» [7;431]. Наука та релігія відмовляються від обопільної ворожнечі та зазіхань на пануюче становище в світогляді людини. Існує думка, що таке гармонійне функціонування науки та релігії було притаманне культурі Західної Європи XIII-XVI ст., як і давньогрецькій культурі V-VI ст. до н.е. [7;431].

Духовна криза, що спіткала людство, багатьма філософами пов'язується саме із порушенням належного балансу між наукою і релігією. Це призвело до кризи решти структурних елементів культури. Ось як описує цю ситуацію І.Іль'їн: «Людство намагалось за останні два століття створити культуру без віри, без серця, без споглядання і без совісті; й тепер ця культура немінна й зазнає краху...Люди не схотіли більше вірувати, тому вони переконали себе, нібито віра є протирозумний, науково неспроможний і «реакційний» стан душі. Люди зреклися серця, тому що їм стало видаватися, що серце заважає інстинктові, що воно є різновидом «тупоти» й сентиментальності, що воно підриває людську діловитість й ставить людину у смішне становище... Люди витіснили з життя засади сумління тому, що його життєдайні заклики й докори не вкладаються в контекст холоднокровних розрахунків і ділових планів [2;11].

Можна висунути гіпотезу, що наступний тип культури, який прийде на зміну сучасній цивілізації та розв'яже її системну кризу, буде саме ідеалістичний. Йдеться не про еклектичне поєднання релігійної та наукової істин, а про їхню співпрацю в межах дійсно цілісної культури, в якій чуттєве та ідеаціональне, емпіричне і трансцендентне, матеріальне і духовне будуть існувати як взаємодоповнюючі сили.

-
1. Бердяев Н.А. Философия неравенства. — Берлин, 1923. — 212с.
 2. Ильин И.А. Путь к очевидности. — М., 1993. — 430с.
 3. Ионин Л.Г. Социология культуры. — М., 1996. — 280с.
 4. Киркегор С. Наслаждение и долг. — К., 1994. — 504с.
 5. Парсонс Г. Общетеоретические проблемы социологии: // Социология сегодня. — М., 1965. — 280с.
 6. Сорокин П.А. Эмиль Дюркгейм о религии // Новые идеи в социологии. — СПб., 1914-сб. 2. — 344с.

7. *Сорокин П.А.* Человек. //Цивилизация.Общество: — М.,1992. — 543с.
8. *Tenbruck F.* Repra sentative Kultur// Sozialstruktur und Kultur/Hrsg.von H.Haferkamp.Frankfurt am Main:Suhr kamp, 1990. — 241 с.

S. Shendryk

RELIGION IN THE STRUCTURE OF CULTURE

Religion as the constituent of culture, influence of religion on the other areas of culture and parity between various historical types of culture are analyzed.